

Konference „Vědecká integrita a úloha vědy“,
Praha 24. – 26. září 2024

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

Význam a relevance etických kodexů z pohledu statutárního orgánu výzkumné organizace

Ján Matejka

Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i.

Obrázek vytvořený pomocí AI nástroje ChatGPT (OpenAI, GPT-4, 2024).

1. Význam a relevance etických kodexů v právu

Význam (relevance) etických kodexů v právu

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

- Etické kodexy jsou zásadní pro udržení **integrity, důvěry a spravedlnosti** ve vědeckém prostředí.
- **Slouží jako podrobnější vodítka** pro jednání jednotlivců i institucí v situacích, kdy mohou vzniknout morální dilemata.
- Zajišťují, aby byly **dodržovány základní hodnoty** jako je poctivost, spravedlnost, slušnost, respekt a odpovědnost, to vše za primární účelem:
  - **zajištění důvěryhodnosti výzkumu,**
  - **ochrany subjektů výzkumu,**
  - **zamezení a předcházení střetům zájmů,**
  - **prevence vědeckých podvodů,**
  - **stanovení jasných a předvídatelných standardů,**
  - **podpora odpovědnosti,**
  - **podpora spolupráce a důvěry.**
- Z pohledu platného práva lze na etické kodexy nahlížet různě (dle míry **implementace**).

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

Vztah etických kodexů a práva

- **Právo není minimem morálky** (sic!); právo je systém pravidel vynutitelný státem, zatímco morálka a etika vychází z osobních, profesních či společensky uznávaných hodnot, zpravidla jde o **morální apel**.
- Etické kodexy často překrývají právní normy, ale mohou jít i nad jejich rámec, případně s nimi být v rozporu.
- **Etické kodexy nejsou doménou vědeckého prostředí**, existují v řadě jiných profesí (lékaři, novináři, policisté, fotografové, právnické profese, úředníci, knihovníci, případně poslanci a další).
- Řada kodexů a profesních pravidel má svou **výslovnou oporu v právní úpravě**, zpravidla v zákoně; **to neplatí v oblasti vědy a výzkumu** (sic!), kde zákonná opora chybí.
- **Právní úprava vědy a výzkumu existenci etických kodexů nepředpokládá, bez dalšího tedy nelze z těchto předpisů (přesněji kodexů) dovozovat či vyvozovat jakékoliv závěry či odpovědnost.**
- Relevance těchto kodexů však může vyplývat z míry jejich implementace na úrovni **vnitřních předpisů VO**, avšak pouze za dodržení všech zákonných předpokladů.

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

Implementace etických kodexů

- Výzkumná organizace (VO) **může (ale nemusí) etické kodexy implementovat**; pokud tak neučiní, **nemůže se jejich existence formálně dovolávat** (na rozdíl od právní úpravy);
- Neimplementovanému kodexu by soud neposkytl právní ochranu (při případném přezkumu), tj. nevyvodil by (patrně) odpovědnosti (včetně samotného výroku)
- Implementace (na pracovněprávní úrovni) musí být realizována tak, aby nedodržení povinnosti z příslušného etického kodexu považoval soud za porušení základních povinností vztahujících se k vykonávané práci.
- Etický kodex musí mít právní povahu tzv. „**ostatní předpisů vztahujících se k vykonávané práci**“ dle § 301 písm. c) zákoníku práce; zaměstnanci musí být s tímto kodexem řádně seznámeni (zákonná podmínka).
- **Zákoník práce neobsahuje definici těchto „ostatních předpisů“, stejně tak nevymezuje pojem „řádně seznámen“.**
  - Dle judikatury se za “ostatní předpisy“ považují zpravidla vnitřní předpisy zaměstnavatele, ať již se jedná o pracovní řád (§ 306 ZP) či o jiný vnitřní předpis, např. **organizační, podpisový řád** či vnitřní předpis upravující pracovní (technologický) postup.
  - K řádnému seznámení (a tudíž vzniku povinnosti etický kodex dodržovat) **nepostačuje** (dle judikatury) pouhá skutečnost, **že zaměstnanec seznámení se s kodexem podepsal.**

2. Test integrity

Test integrity (etický čtyř krokový test)

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

Krok 1: Existuje souvislost s výkonem práce ve VO?

Krok 2: Jaké povahy je jednání zaměstnance VO?

- porušení vnitřních předpisů,
- porušení právní povinnosti vztahující se k vykonávané práci,
- porušení jiného právního předpisu,
- porušení uznávaných standardů etiky práce, resp. etického kodexu, který však nelze považovat za vnitřním předpis VO.

Krok 3: Ovlivnilo jednání zaměstnance negativně důvěryhodnost, pověst nebo dobré jméno VO?

Krok 4: Způsobilo jednání zaměstnance škodu, ať už materiální nebo nemateriální? Je tato škoda přičitatelná zaměstnanci?

Krok 1: souvislost jednání zaměstnance s výkonem jeho práce

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

První krok se zaměřuje na otázku, zda dané jednání souvisí přímo s výkonem práce zaměstnance ve VO. Tato otázka je klíčová, protože určuje, zda VO vůbec může dané jednání posuzovat v rámci svých interních předpisů a etických kodexů.

Zvažují se následující aspekty:

- **náplň práce, druh činnosti:** Je jednání spojeno s plněním pracovních úkolů? Např. jednání při plnění pracovního úkolu může zahrnovat i chování mimo přímý pracovní prostor, pokud ovlivňuje výkon práce,
- aspekt **pracovní doby**, včetně jejího rozvrhování (u zaměstnanců),
- vliv na **oprávněné zájmy organizace**: I pokud jednání není přímo součástí povinností, může mít vliv na zájmy organizace, např. účast na veřejných akcích spojených s výzkumnou činností,
- slučitelnost s **pracovními hodnotami**: V některých případech může být rozhodující, zda jednání zaměstnance je v souladu s hodnotami a misí organizace, i když není přímo spojeno s pracovními úkoly.
- Tento krok je nezbytný pro stanovení, zda jednání zaměstnance je z pohledu VO vůbec relevantní, zda je vůbec oprávněná jej hodnotit, resp. zda spadá pod její etický kodex.

Krok 2: povaha porušení jednání zaměstnance

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

Druhý krok se zaměřuje na charakter a podstatu jednání zaměstnance. Zde se hodnotí, zda bylo jednání v souladu s právními a etickými pravidly, která se vztahují na pracovní činnost. Mezi hlavní otázky, které by měly být posouzeny, patří:

- **Porušení interních předpisů organizace, včetně etických kodexů (byl-li implementován):** Např. směrnice o zacházení s citlivými údaji, bezpečnostní pravidla nebo povinnosti týkající se ochrany duševního vlastnictví.
- **Porušení pracovních povinností:** Došlo k porušení pracovních povinností nebo právních předpisů vztahujících se k výkonu práce? Např. jednání v rozporu s bezpečnostními normami může být příkladem porušení zákona.
- **Uznávané standardy etiky (neimplementované):** Může se stát, že jednání není přímo v rozporu se zákonem, ale porušuje uznávané standardy etického chování nebo etického kodexu. Např. vědomé šíření dezinformací apod.
- **Právní kontext (v širším slova smyslu):** Bylo jednání v souladu s právními předpisy (OZ, ZP apod.) nebo šlo pouze o porušení jiné povahy.
- Tento krok zajišťuje, že VO zohledňuje nejen přímé porušení pravidel, ale i širší právní rámec, který je způsobilý ovlivnit její činnost.

Krok 3: Způsobilost ovlivnit důvěryhodnost nebo dobré jméno VO

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

Třetí a čtvrtý krok testu integrity se zabývají následky jednání zaměstnance. Tyto aspekty jsou zásadní pro určení dopadu na VO, reputaci i další kroky.

- **Způsobilost jednání ovlivnit důvěryhodnost VO**

- Jaký dopad mělo jednání na důvěryhodnost zaměstnavatele, kolegů nebo celé organizace? Např. prozrazení důvěrných informací či plagiátorství mohou mít vážný vliv na vnímání veřejnosti.
- Má jednání potenciál ovlivnit důvěryhodnost VO v očích výzkumné komunity nebo partnerů?

- **Poškození dobrého jména**

- mediální pozornost,
- dopad na spolupracující instituce,
- ztráta důvěry vědecké komunity, včetně poskytovatelů prostředků ve VaVal.

- Tento krok uzavírá posouzení důsledků jednání zaměstnance, které pomáhají rozhodnout, zda se jednalo o etický delikt.

Krok 4: otázka vzniku škody (újmy)

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

Významné zejména ve vztahu k míře intenzity provinění zaměstnance (a tedy i volby nástrojů):

- intenzita provinění může být ovlivněna mírou škody, kterou jednání způsobí,
- nutnost řešit otázku přičitatelnost škody (újmy) konkrétnímu jednání zaměstnance,
- **nejen samotné jednání, ale i potenciální riziko vzniku škody** může ovlivnit vnímání intenzity provinění, např. nezodpovědné jednání, které sice škodu nezpůsobilo, ale mohlo k ní dojít,
- proporcionalita trestu podle závažnosti škody,
- významnou roli hraje odpovědnost zaměstnanců za své jednání a nastavení jasných pravidel a hodnot v organizaci.
- **Zásada proporcionality trestu a prevence** hrají klíčovou roli v tom, jak organizace řeší etická provinění, přičemž vznik škody je hlavním faktorem, který tuto intenzitu zvyšuje.

Obrázek vytvořený pomocí AI nástroje ChatGPT (OpenAI, GPT-4, 2024).

3. Postup statutárního orgánu

Postup statutárního orgánu (minové pole)

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

Pozor na následující povinnosti při postupu statutárního orgánu VO:

a) povinnost dbát na ochranu práv deliktně jednajícího zaměstnance (ochrana osobnosti, zákoník práce, právo na spravedlivý proces - analogicky, možnost vyjádření se, nekalá soutěž aj.)

- zaměstnanec nesmí být nikdy „sprostým“ podezřelým,
- obdobnou ochranu nutno poskytnout dalším osobám, které vystoupili na jeho obranu.

b) povinnost dbát na ochranu práv oznamovatele (dle zvláštní úpravy: zákon č. 171/2023 Sb., o ochraně oznamovatelů, TrZ, nařízení GDPR, ale i dle zdravého rozumu).

- **Zvážit možnost zapojení etické komise** (obecně spíše nedoporučuji).
- **Realizovat vhodná opatření ve věci** (pracovněprávní nástroje: upozornění, výpověď, okamžité zrušení, školení v oblasti etiky, oznámení o výsledcích šetření v souladu s interními pravidly, právními předpisy (včetně bodu 1 a 2)).
- **Zvážit, případně realizovat opatření k prevenci budoucích deliktů** (vážit, zda jsou interní pravidla dostatečně jasná a zda zaměstnanci mají dostatek informací o etických normách).

Ad a) dbát na ochranu práv „deliktně“ jednajícího zaměstnance

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

- **Poskytnout zaměstnanci „právo na obhajobu“:** zaměstnanec musí mít možnost se k obvinění vyjádřit, a to v přiměřeném čase a za férových podmínek. Tento princip odpovídá právu na spravedlivý proces, které by mělo být aplikováno analogicky i v pracovněprávních vztazích.
- **Zamezit neoprávněné stigmatizaci:** podezřelý zaměstnanec by neměl být veřejně či interně označen za viníka před dokončením šetření. I lidé, kteří zaměstnance podporují nebo vystupují na jeho obhajobu, by neměli být vystaveni tlaku nebo diskriminaci.
- **Dodržovat zásadu důvěrnosti:** informace týkající se obvinění by měly být sdíleny pouze s relevantními stranami, aby nedošlo k poškození dobrého jména zaměstnance.
- **Respektovat důstojnost:** zákoník práce vyžaduje, aby se se zaměstnanci jednalo slušně a důstojně. Vyhnout se přímému konfliktu a negativním vyjádřením v interní komunikaci.
- **Neporušovat práva zaměstnanců, ani v rámci pracovněprávních opatření:** jakékoliv pracovní opatření, např. upozornění na porušení pravidel, výpověď nebo snížení mzdy, musí být v souladu s právními předpisy a podloženo důkazy a .

Ad b) dbát na ochranu práv oznamovatele

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

Ochrana oznamovatele je zajištěna nejen interními pravidly VO, ale také právními předpisy, zejména zákonem č. 171/2023 Sb., o ochraně oznamovatelů.

Statutární orgán musí:

- **Zajistit ochranu před odvetou:** oznamovatel nesmí čelit žádným represáliím, včetně degradace, snížení mzdy nebo diskriminace, pokud upozorní na etické prohřešky. To zahrnuje i zajištění anonymity, pokud to okolnosti umožňují.
- **Podpora oznamovatelů:** VO by měla aktivně podporovat oznamování neetických jednání a zavádět nástroje, jakými jsou anonymní schránky nebo etické linky, aby se zaměstnanci podávat oznámení nebáli.
- **Dodržovat pravidla GDPR:** informace o oznamovateli musí být chráněny podle nařízení GDPR, aby nedošlo k úniku osobních údajů a následným škodám.
- **Vyvážený přístup?** statutární orgán by měl při řešení oznámení zůstat neutrální, zachovávat rovnováhu mezi právy oznamovatele a právy zaměstnanců, kteří jsou předmětem oznámení.
- **Transparentní procesy:** procesy týkající se ochrany oznamovatele by měly být jasně definované a komunikované, aby zaměstnanci věděli, na koho se obrátit a co mohou očekávat po podání oznámení.

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

Zapojení etické komise: ano či ne?

Etická komise může (ale nemusí) sehrát pozitivní roli při posuzování etických deliktů. Před jejím zapojením je však třeba zvážit tyto aspekty:

- nezávislost, transparentnost procesů a způsobilost zajistit ochranu důvěrnosti,
- efektivitu, rychlost, **odpovědnost členů EK**, včetně zasmluvnění, sjednání odměny, aj.;
- co vlastně bude výsledkem projednání (doporučení, nikoliv výrok či rozhodnutí)

Proč věc nepostupovat etické komisi:

- zpravidla **(ne)nese odpovědnost** (na rozdíl od statutárního orgánu) a nemá potřebnou (formální) autoritu,
- **nemá potřebné kompetence**, někdy i odbornost (v řešeném segmentu), ani **efektivní nástroje** k šetření (mluví jen ti, kteří chtějí něco sdělit, lhostejno, zda jde o relevantní vyjádření, což zpravidla vede ke zkreslení),
- v zásadě **jakýkoliv (autoritativní) výrok EK může být úspěšně napaden při případném soudním přezkumu** (např. v rámci ochrany osobnostních práv, ochrany osobních údajů),
- náhrada nemajetkové újmy v penězích tvoří součást ochrany osobnosti, přičemž jak teorie, tak soudní praxe se shoduje, že samotný nárok na ochranu osobnosti promlčení nepodléhá (§ 612 OZ); promlčení podléhají jen některé nároky z porušení tohoto práva, např. právo na vydání bezdůvodného obohacení, apod.
- Aplikačnímu rozsahu § 612 OZ je nutné podřadit též osobní práva právnické osoby na ochranu jejího názvu, pověsti nebo soukromí (§ 135 OZ).

Kdy postoupit věc etické komisi

- zpravidla v případech, kdy věc přesahuje rámec jedné organizace, např. mezi pracovišti AV ČR, případně se týká více relativně nezávislých částí jedné organizace, např. fakulty VŠ apod.

Povinnost realizovat vhodná opatření ve věci I.

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

Statutární orgán musí přistoupit k řešení případu **souladně s pracovněprávními předpisy!** Při volbě opatření musí zejména zvážit použití vhodného opatření, a to primárně ve vztahu k nástrojům **směřujícím ke skončení pracovního poměru:**

- 1. písemné upozornění na možnost výpovědi**
  - za podmínek § 52 písm. g) ZP; nejde o pracovněprávní jednání, ale o jednání faktické,
- 2. výpověď z pracovního poměru pro opakovaná méně závažné porušení**
  - za podmínek v § 52 písm. g) ZP; znakem je opakovanost (nikoliv soustavnost!) a provazba s písemným upozorněním dle bodu výše,
- 3. výpověď z pracovního poměru pro závažné porušení**
  - za podmínek v § 52 písm. g) ZP; vyšší míra intenzity,
- 4. výpověď z pracovního poměru pro zvlášť hrubé porušení povinnosti**
  - za podmínek § 52 písm. h) ZP; nejvyšší míra intenzity,
- 5. okamžité zrušení pracovního poměru zvlášť hrubé porušení za podmínek § 55 ZP,**
- 6. výpověď z důvodů „nadbytečnosti zaměstnance“ za podmínek § 52 písm. c) ZP.**

Povinnost realizovat vhodná opatření ve věci II.

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

- **Další nástroje zaměstnavatele**
  - jmenování **škodní komise** a uplatnění odpovědnosti zaměstnance; pozor na srážky ze mzdy!
  - **odvolání** z pracovního místa vedoucího zaměstnance,
  - realizace změny ve vedení výzkumných projektů (dle podmínek konkrétního poskytovatele),
  - „snížení mzdy, např. pohyblivých složek; pozor na § 346b odst. 1 ZP!
- Shora uvedený postup doporučuji **projednat se specializovaným právníkem na pracovněprávní věci**, aby se předešlo riziku následků z neplatného ukončení prac. poměru.
- Nutno **věc dále (komunikovat)**, včetně výsledků šetření (transparentně a citlivě), v souladu s ochranou práv všech zúčastněných.
- Současně je vhodné zvážit (s deliktem související) právní rizika, včetně:
  - trestněprávních aspektů, např. povinnosti **oznámit trestný čin** podle § 368 TZ, povinnosti **překazit trestný čin** podle § 367 TZ,
  - aspektů vyplývajících z oblasti práva **nekalé soutěže** (dopady na VO),
  - právní důsledky v oblasti **práva duševního vlastnictví**, např. sankce za plagiátorství,
  - práva **ochrany osobních údajů** (oznamovací povinnosti) apod.

Realizace opatření k prevenci budoucích deliktů

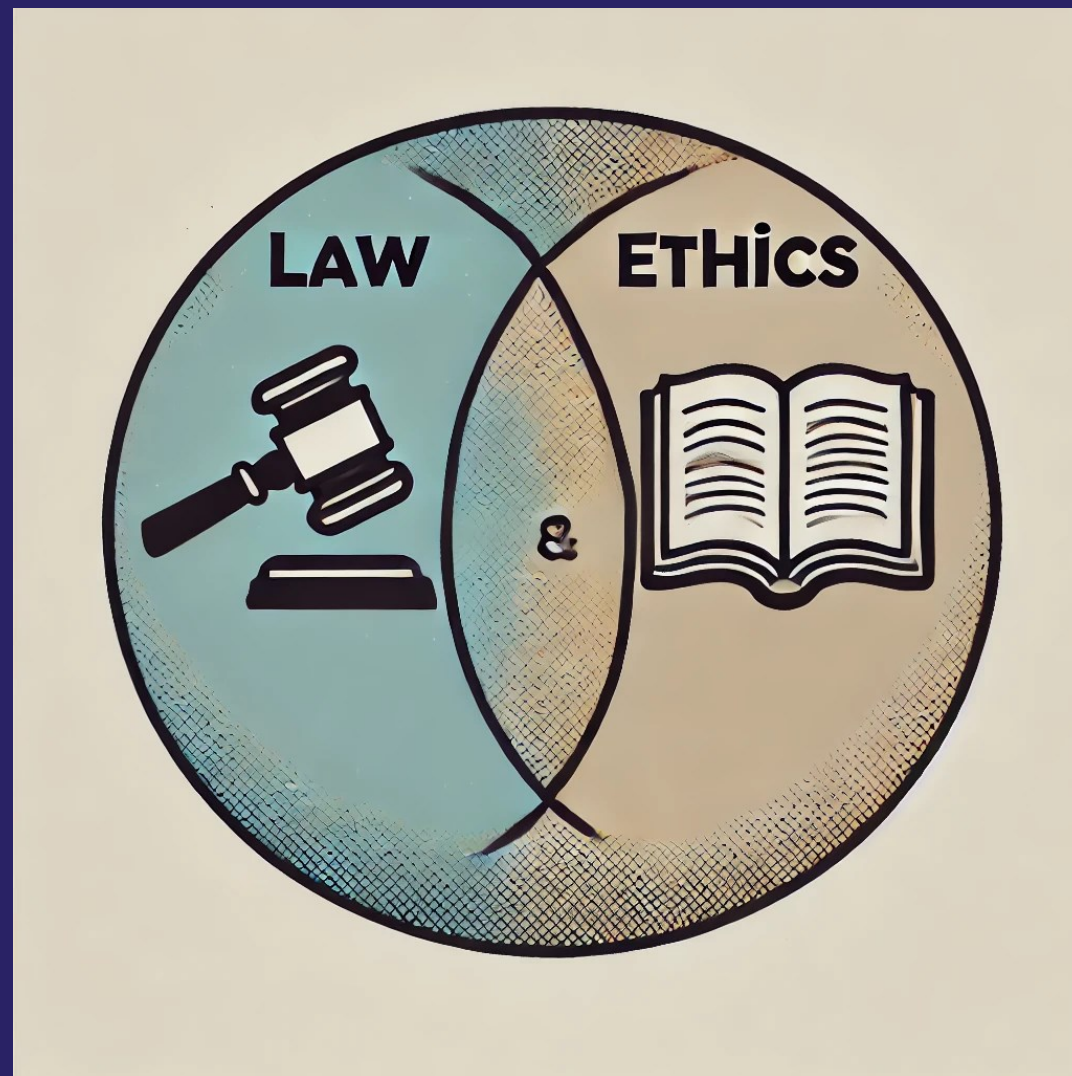
ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

Prevence je **klíčová pro minimalizaci rizik** budoucích etických prohřešků ve výzkumné organizaci. Mezi preventivní opatření patří zejména:

- **Revidovat vnitřní předpisy** týkající se etiky výzkumu tak, aby reflektovala současnou legislativu a *best practices* v oboru. Kvalifikovaně (řádně) informovat zaměstnance.
- **Realizovat školení v oblasti etiky**, a to na pravidelné bázi; tato školení by měla zahrnovat konkrétní příklady etických dilemat a jejich řešení.
- **Zvyšovat povědomí o etických otázkách výzkumu**, tj. aktivně podporovat diskusi, např. formou workshopů, diskusních fór nebo případových studií. Zaměstnanci by měli vědět, jaké jsou důsledky porušení etických pravidel.
- Zvážit **provedení interního etického auditu** zaměřeného na dodržování etických standardů, který může odhalit potenciální problémy dříve, než dojde k závažným deliktům.
- **Udržovat kulturu transparentnosti**, a to primárně na úrovni organizační kultury, která podporuje otevřenou komunikaci o problémech a etických otázkách; může pomoci zabránit etickým deliktům tím, že se na problémy upozorní včas a v bezpečném prostředí.

Diskuse?

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

Obrázek vytvořený pomocí AI nástroje ChatGPT (OpenAI, GPT-4, 2024).

Děkuji za pozornost

ŮSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

